

УДК 094.4:027.7:378.4(477.87):004.65
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2023.55.13447>

АТРИБУЦІЯ ТА НАУКОВЕ ОПРАЦЮВАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТАРОДРУКІВ: З ДОСВІДУ РОБОТИ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ, СТАРОДРУКІВ ТА РІДКІСНИХ КНИГ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Юлія МАТЕЛЕШКО

Ужгородський національний університет,
Наукова бібліотека
вул. Університетська, 14, Ужгород, 88000, Україна,
e-mail: yulia.mateleshko@uzhnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6876-6534>

Визначено основні завдання українських бібліотек, які зберігають давні книжкові пам'ятки, з опрацювання іноземних стародруків. На основі досвіду роботи відділу рукописів, стародруків та рідкісних книг Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету охарактеризовано основні етапи роботи з іноземними стародруками, розкрито особливості кожного з цих етапів. Подано коротку характеристику міжнародних баз даних стародруків, звірка з якими є обов'язковою при створенні повного наукового опису видання.

Ключові слова: стародруки, атрибуція, Наукова бібліотека Ужгородського національного університету, міжнародні бази даних.

Активізацію роботи з наукового опису стародруків та рідкісних видань визнано в наш час першочерговим завданням відділів бібліотек, що зберігають давні книжкові пам'ятки. Опис стародруків, внесення їх до єдиного Державного реєстру дозволять здійснити точний облік, виправити помилки у попередній атрибуції, виявити рідкісні, а інколи й унікальні примірники, встановити необхідність та першочерговість реставрації, ввести у науковий обіг певний книжковий масив, полегшуючи його використання спеціалістами різних галузей знань. Сучасний стан розвитку інформаційних технологій відкриває широкі можливості для фіксації, зберігання та використання інформації, яка міститься у книгосховищах бібліотек. Тотальна автоматизація та комп'ютеризація вирішують завдання, реалізація яких ще 10–20 років тому мала суттєві обмеження.

Метою цієї статті є характеристика основних завдань з опрацювання іноземних стародруків, які стоять перед працівниками відповідних відділів українських книгозбірень, та окреслення шляхів їх ефективного розв'язання –

на прикладі роботи відділу рукописів, стародруків та рідкісних книг Наукової бібліотеки Ужгородського національного університету (далі – Наукова бібліотека УжНУ).

Фонд відділу рукописів, стародруків та рідкісних книг Наукової бібліотеки УжНУ – це зібрання рукописних та друкованих пам'яток XV–XIX ст., де представлено цінні видання та окремі унікальні зразки як вітчизняного, так і зарубіжного книгодрукування. Формування збірки тісно пов'язане з історичним розвитком Закарпаття і має свою специфіку та особливості. Фонд стародруків налічує понад 10 тис. примірників, серед яких близько 9 тис. – іноземні стародруки латинською, грецькою, угорською, німецькою та іншими іноземними мовами. Тобто, іноземні стародруки складають близько 90 %. Потреба наукового опрацювання цих видань, створення електронного каталогу підштовхнули працівників відділу до поглибленого вивчення особливостей та структури іноземних стародруків, ознайомлення через мережу Інтернет з міжнародними базами даних книжкових пам'яток.

Завдання кожної бібліотеки, яка має фонди стародруків та рідкісних видань, – у руслі бібліографічно-інформаційної діяльності – правильно визначити видання та укласти повний науковий опис всіх наявних примірників. Як зазначає відомий український науковець у галузі книгознавства Галина Ковальчук, повний опис, – який фіксує як формальні ознаки видання, так і індивідуальні особливості примірника, – повинен бути абсолютно достовірним, а цього можна досягнути лише тоді, коли такий опис складає фахівець. У багатьох же бібліотеках опис стародруків ведуть спеціалісти широкого профілю, укладачі каталогів не мають під рукою потрібних довідників. Без вихідних даних, дефектності примірників, що для стародруків є частим явищем, ідентифікувати видання без відповідних довідників – справа дуже складна, якщо не безнадійна¹.

Опрацювання іноземних стародруків для створення баз даних та електронного каталогу передбачає декілька етапів:

- 1) переглянути *de visu* всі книги і перевірити, чи всі конволюти (об'єднані в одній оправі кілька самостійних видань) розписані; кожен алігат (самостійна складова частина конволюту) має бути описаний окремо;
- 2) пересвідчитися, що той чи інший примірник у фонді описаний правильно, тобто провести його наукову атрибуцію;
- 3) зробити повний опис примірника.

Перший етап у більшості бібліотек, зокрема й у Науковій бібліотеці УжНУ, уже виконано, хоча у процесі роботи можуть бути виявлені конволюти, які не відображені в каталозі.

¹ Галина Ковальчук, *Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах* (Київ: НБУВ, 2004), 94.

Набагато складніше – без достатньої кількості фахівців, без необхідної довідкової літератури та значних за обсягом фондів іноземних стародруків – виконати наступний етап. Спеціалісти добре знають, наскільки складною та своєрідною є структура видань XV–XVIII ст.: широкі багатослівні заголовки, переобтяжені відомостями, що розкривають зміст книги; наявність колофона з назвою книги і часом видання, котрі часто відрізняються від заголовка й вихідних даних на титульному аркуші; бібліографічні відомості подано далеко не в тому вигляді, як вони мають бути відображені в уніфікованому описі, тощо. Так, у відділі стародруків Наукової бібліотеки УжНУ серед близько 9 тис. іноземних стародруків майже 1 тис. не має вихідних даних – або через втрату перших і останніх аркушів, де містилася відповідна інформація, або через їх відсутність у самому виданні, що характерно, наприклад, для інкунабул, які ще зберігають зв'язок із рукописною книгою. На допомогу прийшов міжнародний досвід. Ще наприкінці 80-х років XX ст. у Західній Європі виникла ідея створення бази даних, яка міститиме описи книжок періоду ручного друку з наукових бібліотек європейських країн. Йдеться про об'єднання ресурсів різних книгосховищ, різних держав з метою доступності укладених в одній бібліотеці автоматизованих записів для інших бібліотек, і створення, тим самим, літопису європейського друкованого спадку. База даних формується з файлів, які створюють бібліотеки – учасники проекту².

У 2000-х рр. великі європейські бібліотеки активно проводили роботу з оцифрування стародруків. Велика кількість проектів у цьому напрямку дозволила перевести в електронний формат мільйони примірників. Більшість проектів орієнтовані на збереження національної книжкової спадщини, тому в Німеччині насамперед оцифровували німецькі видання, у Франції – французькі, в Угорщині – угорські тощо. Найбільших успіхів у цій роботі досягли Баварська державна бібліотека (на початок травня 2018 р. оцифровано 2 302 389 примірників)³, Австрійська національна бібліотека⁴, бібліотека Конгресу США, Британська бібліотека. Великим позитивом є те, що на сьогодні до більшості оцифрованих книг надано вільний доступ.

Крім того, існує декілька потужних об'єднаних ресурсів. Зокрема, WorldCat – найбільша у світі бібліографічна база даних, створена спільними зусиллями більш ніж 72 тис. бібліотек зі 171 країни світу в рамках організації OCLC (Online Computer Library Center)⁵. Із серпня 2006 р. став можливим вільний доступ до пошуку в цій базі даних з веб-сторінки worldcat.org. Також варто згадати такі ресурси, як Europeana; Google Book (сервіс від компанії Google, що дозволяє повнотекстовий пошук всередині книг та журналів, які компанія сканує та розміщує у своїй базі оцифрованих книг та журналів; у проекті

² Ковальчук, *Книжкові пам'ятки*, 35.

³ Bayerische Staatsbibliothek, <https://www.bsb-muenchen.de>.

⁴ Österreichische Nationalbibliothek, <https://www.onb.ac.at>.

⁵ The World's Largest Library Catalog, <https://www.worldcat.org>.

беруть участь понад 40 наукових бібліотек)⁶; швейцарський проект E-gata; USTC (Universal Short Title Catalogue) – проект університету Сент-Ендрюса (Велика Британія), який є прикладом, як із локального проекту можна перерости у міжнародний пошуковий каталог⁷.

Усі ці світові бази даних книжкових пам'яток та можливість вільного безкоштовного пошуку в них відкривають перед працівниками відділів стародруків нові можливості в атрибуції та науковому опрацюванні іноземних стародруків. І тут дуже важливим є момент, що доступ до світових баз даних, про які йшлося вище, наявність цифрової копії книги дозволяє, не виходячи з робочого кабінету, здійснювати порівняльний аналіз примірників видання з бібліотек різних куточків світу. Це значно економить час, необхідний для опрацювання книги, дозволяє атрибутувати неповні примірники і зробити їх правильний бібліографічний опис на основі авторитетних джерел, з'ясувати, наскільки рідкісним є видання, тощо. Нема потреби самостійно опрацьовувати окремі видання, які добре знані та ґрунтовно описані в іноземних друкованих та електронних каталогах. Важливо тільки встановити, що це саме те видання, яке нас цікавить. А для цього потрібна цифрова копія, звідки з якою ставить остаточну крапку в атрибуції видання. Зокрема, завдяки використанню міжнародних баз даних книжкових пам'яток працівникам відділу стародруків Наукової бібліотеки УжНУ в 2014–2017 рр. вдалося виявити у фонді нові інкунабули, палеотипи, які поповнили відповідні колекції, атрибутувати декілька цікавих примірників. Серед них є, наприклад, інкунабула “Хроніка Угорщини” Яноша Туроці 1488 р.; “Крالیцька Біблія”, видана в друкарні Чеських братів у Крالیці 1596 р. (визначна пам'ятка чеської мови, перша друкована Біблія чеською мовою); одне з видань Біблії у перекладі німецькою мовою Мартіна Лютера, що побачило світ 1704 р. у Франкфурті, з чудовими гравюрами Маттеуса Меріана; “Потрійна історія” Яноша Халлера 1695 р. – перший неанонімний переклад Діян римських, виконаний угорською мовою, та ін. Також слід враховувати, що німецькі видання краще шукати у Баварській або Австрійській бібліотеках, угорські – в угорських базах даних, польські – в польських, оскільки у кожній з країн національні видання краще опрацьовані, їм приділяється більше уваги, повніші описи.

Наступним етапом є створення повного опису примірника, що має велике історико-книгознавче та загальнокультурне значення. Цей процес вимагає поглибленої та тривалої науково-дослідної роботи, тому такий опис можуть зробити тільки фахівці відділів стародруків, які володіють певними знаннями з опису стародрукованих книг. Бібліографічний опис видань слід здійснювати на основі прийнятого 1980 р. (друга редакція – 1991 р., третя – 2006 р.) Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (IFLA) та запропонованого для використання міжнародним співтовариством стандарту каталогізування

⁶ Google Books, https://en.wikipedia.org/wiki/Google_Books.

⁷ The Universal Short Title Catalogue, <https://www.ustc.ac.uk/>.

стародруків *International standard bibliographic description for older monographic publications (Antiquarian) (ISBD (A))*⁸. У науковому описі подають також інформацію про стан збереженості примірника, оправу, маргіналії (рукописні помітки на берегах сторінок, зроблені читачами), провенієнції (написи на давніх книгах, екслібриси та суперекслібриси, штампи, що свідчать про належність примірників певним особам або монастирям, бібліотекам), наявність цифрової копії з інших бібліотек або наявність власної цифрової копії книги тощо.

Для полегшення роботи та можливості використання інформації про певне видання у майбутніх наукових дослідженнях працівники відділу стародруків Наукової бібліотеки УжНУ практикують створення електронних файлів під інвентарним номером книги, де, крім бібліографічного опису, вказують також наявність цифрової копії, наявну бібліографію, збирають окремі статті, присвячені конкретному виданню. Ці файли формують базу даних і стануть основою для створення електронного каталогу стародруків Наукової бібліотеки УжНУ.

Отже, наукове опрацювання стародруків та постійне поповнення баз даних є провідним напрямком у роботі відповідних відділів, оскільки виконує важливу функцію – розкриває книжкову спадщину для оптимального спільного використання, утворює незамінний посібник не лише для бібліотекарів, але й для вчених, тим самим стимулюючи наукові дослідження. Робота з іноземними стародруками складна й трудомістка, вимагає від працівників відповідних знань і навичок. Вона передбачає декілька етапів; її кінцева мета – підготовка повного наукового опису примірника видання та внесення його до електронного каталогу. Створення якісних повних електронних копій стародруків національними бібліотеками різних країн та проектами із оцифрування книжкових пам'яток окремих компаній спрощує роботу для українських бібліотек, оскільки не обов'язково створювати власну цифрову копію, а можна робити посилання. Оцифровувати ж слід тільки рідкісні та унікальні видання і надавати їх у вільний доступ. Таким чином українські книгозбірні зроблять свій внесок у збереження всесвітньої документальної спадщини та розширення доступу до неї.

⁸ ISBD(A): International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian), [http://www.ibmi.it/manuali/ISBD\(A\)_February2006.pdf](http://www.ibmi.it/manuali/ISBD(A)_February2006.pdf).

REFERENCES

- Bayerische Staatsbibliothek*. <https://www.bsb-muenchen.de>
Google Books. https://en.wikipedia.org/wiki/Google_Books
ISBD(A): International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian). [http://www.ibmi.it/manuali/ISBD\(A\)_February2006.pdf](http://www.ibmi.it/manuali/ISBD(A)_February2006.pdf)
Kovalchuk, Halyna. *Knyzhkovi pamiatky (ridkisni ta tsinni knyzhky) v bibliotechnykh fondakh*. Kyiv: NBUV, 2004. (in Ukrainian).
Österreichische Nationalbibliothek. <https://www.onb.ac.at>
The Universal Short Title Catalogue. <https://www.ustc.ac.uk>
The World's Largest Library Catalog. <https://www.worldcat.org>

ATTRIBUTION AND SCIENTIFIC PROCESSING OF FOREIGN OLD PRINTED BOOKS: FROM THE EXPERIENCE OF WORK OF THE DEPARTMENT OF MANUSCRIPTS, RARE BOOKS AND SPECIAL COLLECTIONS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY

Yuliia MATELESHKO

Uzhhorod National University,
Scientific Library

14 Universytetska str., 88000, Uzhhorod, Ukraine,

e-mail: yulia.matelesko@uzhnu.edu.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6876-6534>

The main tasks of Ukrainian libraries, which preserve rare books, are determined by the processing of foreign old printed books. Based on the experience of the Department of Manuscripts, Rare Books and Special Collections of the Scientific Library of Uzhhorod National University, the main stages of work with foreign old printed books are described, features of each of these stages are revealed. A short description of the international bibliographic databases of the old printed books is presented, the verification of which is an obligatory part when creating a complete scientific description of the publication.

Keywords: old printed books, attribution, Scientific Library of Uzhhorod National University, international bibliographic database.

Стаття надійшла до редколегії 21.02.2020

Стаття прийнята до друку 15.04.2021